

مطالعه تطبیقی عناوین بیماری‌های مغز و اعصاب در متون طب ایرانی (قرن ۲ تا ۱۵ ه.ق) با سرفصل‌های معادل آن در ویرایش دهم طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها (ICD-10)

بتول رحیمی^{الف}، آریتا بالاغفاری^ب، حسن صیامیان^ج، آسیه جوکار^{ح*}

^{الف}گروه تاریخ علوم پزشکی، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، پژوهشکده اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران
^بگروه فناوری اطلاعات سلامت، دانشکده پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران
^جگروه طب ایرانی، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، پژوهشکده اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران

چکیده

سابقه و هدف: امروزه، با حجم روزافزونی از بیماری‌های شناخته و ناشناخته روبه‌رو هستیم که مراجعه به طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها را ضروری کرده است. با وجود افزایش تمایل جهانی به طب سنتی و مکمل طی دهه گذشته و قبول طب ایرانی از طرف مجامع جهانی، متأسفانه هنوز عناوین بیماری‌های این طب جایگاه خود را در ICD پیدا نکرده است. این مقاله به مطالعه تطبیقی عناوین بیماری‌های سر در متون طب ایرانی (قرن ۲ تا ۱۳ ه.ق) با سرفصل‌های معادل آن در طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها می‌پردازد.

مواد و روش‌ها: این پژوهش، به صورت کیفی (تحلیل محتوا) با مطالعه و بررسی کتب مرجع طب ایرانی طی چندین مرحله انجام گرفت. یافته‌ها: پس از مطالعه اجمالی کتب و مقدمه، به دلیل حجم زیاد داده‌ها، منابع به‌طور قراردادی در سه دوره تاریخی مجزا و در فایل جداگانه‌ای مرتب شدند. از قرن ۲ تا ۵ ه.ق ۱۳ کتاب، از قرن ۵ تا ۱۰ ه.ق ۱۷ کتاب و از قرن ۱۰ تا ۱۵ ه.ق ۱۸ کتاب انتخاب شد. پس از بررسی عنوان بیماری‌ها در بدن انسان، بیماری‌های مربوط به مغز و اعصاب به‌طور مجزا و در جدول‌های سه دوره زمانی ثبت گردید. عناوین اختصاری نام کتاب‌ها به همراه شماره قراردادی آنها در دوره‌های زمانی اول تا سوم نیز در جدولی جداگانه استخراج شد. سپس اصطلاحات به‌کاررفته در متون طب ایرانی با اصطلاحات انگلیسی بیماری‌ها، علائم و نشانه‌ها (طب نوین) با توجه به کتب *قاموس القانون* و بیشتر از کتاب *اکسیر اعظم* و براساس این اصطلاحات، معادل‌سازی انجام شد. کدها از کتاب ICD-10 (ویرایش ۲۰۱۹) استخراج گردید. فهرست عناوین و تعداد بیماری‌های مغز و اعصاب با معادل آنها در سرفصل‌های (ICD-10) و تطابق اصطلاحات انگلیسی بیماری‌های مغز و اعصاب در متون طب سنتی با بلوک‌های طبقه‌بندی انجام گرفت.

نتیجه‌گیری: با توجه به نظم اصولی و زیرمجموعه‌ای که در ساختار تقسیم‌بندی بیماری‌های مغز و اعصاب در متون طب ایرانی وجود دارد می‌توان از آن در بستر داده‌پردازی نظام سلامت و تدوین طبقه‌بندی‌های استاندارد ملی و گسترش آن به سایر بیماری‌های دستگاه‌های مختلف بدن استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها، طب ایرانی، بیماری‌های سیستم عصبی

تاریخ دریافت: بهمن ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش: مهر ۱۴۰۰

مقدمه:

محصولات طب سنتی و مکمل، آموزش و ارتقای دانش پزشکان این حیطه، دستورالعمل‌های استاندارد و مشخص در مورد شیوه‌های مراقبتی، یکپارچه‌سازی طب سنتی و مکمل برای استفاده جهانی، اهمیت و ضرورت و چالش‌های هماهنگی و همکاری طب سنتی و مکمل با سیستم بهداشتی رایج از نتایج آن داده‌ها اعلام شد. شیوه‌های طب سنتی و

حرکت روبه‌جلو در زمینه تمایل به طب سنتی و مکمل، طی دهه گذشته روند سریعی داشته است. سازمان جهانی بهداشت برای آگاهی کشورهای عضو از وضعیت فعلی طب سنتی و مکمل در سراسر جهان، اقدام به جمع‌آوری حجم قابل‌توجهی از داده‌ها و اطلاعات کرد. براساس تداوم نیاز به

مکمل یک منطقه جهان ممکن است با هدف تکمیل مراقبت‌های بهداشتی در کشورها و مناطق دیگر جهان نیز استفاده شود که به تبدیل طب سنتی و مکمل به پدیده‌ای جهانی و فراگیر منجر می‌شود (۱).

مکاتب طبی جهان هریک براساس تفکر فلسفی خاص شکل گرفتند. طب چینی براساس تفکر «تائو» (دائو)، طب هندی براساس تفکر «ودا»، طب رایج نیز بر پایه دیدگاه‌های خاصی نسبت به انسان و جهان شکل گرفته است. با توجه به قدمت هزارانساله طب اخلاطی (ارکانی)، می‌توان آن را «مادر» مکاتب پزشکی جهان شمرد که با مشتقات و شاخه‌های زیاد و مبانی اجتهادی علمی، قابلیت پژوهشی و آموزشی آن در طی قرون و اعصار مختلف به اثبات رسیده است. به همین دلیل، ظرفیت پاسخ‌دهی بسیاری از معضلات و بن‌بست‌های دانش پزشکی رایج به‌صورت بالقوه در آن وجود دارد (۲، ۳).

تقسیم‌بندی بیماری‌ها نیز مانند هر نوع دانش طبقه‌بندی دیگر، به نوع نگاه انسان به جهان هستی و نحوه استفاده از آن بازمی‌گردد. نگاه وحدت‌گرایانه به جهان در طبقه‌بندی و معرفت علمی اثر می‌گذارد و در مقابل، نحوه عملکرد و کاربرد علم، دیدگاه ما را نسبت به جهان تعیین می‌کند. برای ایجاد معرفت، تقسیم‌بندی سلسله مراتب ضرورت دارد. از یک طرف، طبقه‌بندی خوب موجب رشد هماهنگ و همگون شاخه‌های مختلف دانش و شکوفایی معرفت انسان می‌شود و دستیابی ساده، صحیح و سریع را میسر می‌سازد (۴-۶). از طرف دیگر، متخصصان و دست‌اندرکاران حرف پزشکی زمانی قادر به کشف و درک معانی معرفتی و هستی‌شناسانه طب ایرانی به نحو احسن خواهند شد که واژه‌شناسی این مکتب طبی فراگیر و جایگاه و دامنه طب ایرانی به‌درستی تبیین شود (۷).

در حال حاضر طب سنتی چین به‌عنوان یک طب مکمل، موفق به ایجاد جایگاه و عناوین خاصه بیماری‌ها در سازمان جهانی بهداشت شده است، اما علی‌رغم پذیرش طب ایرانی (Persian Medicine) از سوی این سازمان، متأسفانه ردپای از عناوین بیماری‌ها از این مکتب در طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها (International Classification of Diseases-

در حال حاضر طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها ویرایش یازدهم (International Classification of Diseases-11th revision) در سامانه سازمان جهانی بهداشت (www.icd.who.int) که در دسترس عمومی قرار گرفته است، دارای پیش‌نویس غیرقابل‌استناد است و مستندات پزشکی کشورها و دولت‌ها را ندارد. در بعضی از ایالات آمریکا، هم‌اکنون نیز که تمامی کشورهای عضو سازمان جهانی بهداشت در حال استفاده از طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها ویرایش دهم هستند همچنان از طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها از ویرایش نهم استفاده می‌کنند و آمار ملی ارائه می‌دهند.

بنابراین، در راستای تحقق هدف تدوین فهرستی جامع از عناوین بیماری‌ها، با توجه به حجم زیاد متون و بیماری‌ها، از آنجایی که همه حکما در مبحث معالجات از بیماری‌های مربوط به سر شروع کرده‌اند (۱۰-۱۲) ضمن اینکه بسیاری از بیماری‌های اندام‌های بدن بروز و ظهور و پیش‌آگهی‌هایی در مغز و اعصاب دارند (۱۳). مراد از بیماری‌های سر، بیماری‌های مغز و اعصاب و روان است که در نفس بروز و ظهور دارند و نیز انواع سردردها می‌باشد.

امروزه با حجم روزافزونی از بیماری‌های شناخته‌شده و ناشناخته روبه‌رو هستیم که رجوع به طبقه‌بندی بیماری‌ها را ضروری کرده است. از قرن ۱۸ میلادی (۱۲ هجری) طبقه‌بندی اولیه بیماری‌ها در اروپا شکل گرفت. اهمیت این سیستم در قرن ۱۹ به ایجاد طبقه‌بندی بیماری‌ها در پنج گروه توسط ویلیام فار (William Farr) منجر گردید تا اینکه در قرن ۲۰ (سال ۱۹۴۸) اولین طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها زیر نظر سازمان جهانی بهداشت ارائه شد (۱۱).

متون مربوطه و نیز هدف پژوهش و یافتن عناوین بیماری‌های مربوط به سر، کتب مورد بررسی به ۴۸ کتاب تقلیل یافت. مرحله اول مطالعه، مرور متون طب ایرانی در این کتب با پیش‌فرض بررسی بیماری‌های سر (مغز و اعصاب) و مرحله دوم گردآوری، مقایسه، یکپارچه‌سازی و جدول‌بندی کلیه اصطلاحات به‌کاررفته در متون طب ایرانی برای بیماری‌های سر و استخراج اسامی کتاب‌ها به همراه شماره قراردادی و عناوین اختصاری در سه دوره زمانی انجام گردید (جدول ۷).

مرحله سوم معادل‌سازی اصطلاحات به‌کاررفته در متون طب ایرانی با اصطلاحات انگلیسی بیماری‌ها، علائم و نشانه‌ها (طب نوین)، مرحله چهارم استخراج کدها از کتاب ICD-10 (ویرایش ۲۰۱۹) براساس اصطلاحات انگلیسی بیماری‌ها و مرحله پنجم مقایسه تطبیقی اصطلاحات انگلیسی بیماری‌های سر در متون طب سنتی با طبقه‌بندی کدهای کتاب ICD-10 انجام شد.

گفتنی است تاریخ اعلام‌شده برای نسخه نهایی (ICD-11)، بعد از رفع ایرادات و اعمال تغییرات است. بدیهی است به دلایل نهایی‌نشدن این نسخه، تغییرات اساسی در ساختار کدها، نیاز ضروری به آموزش دانشگاهی و ادواری کدگذاران در مراکز آموزشی و درمانی، عدم ابلاغ وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی و با عنایت به هدف کلی و اختصاصی پایان‌نامه که مبنای طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها، ویرایش دهم (<https://icd.who.int/browse10/2019/en#/>) بوده است؛ از نسخه یازدهم ICD-11 در این تحقیق، استفاده نشده است.

یافته‌ها:

پس از مطالعه اجمالی کتب و مقدمه، به دلیل حجم زیاد داده‌ها، منابع به‌طور قراردادی در سه دوره تاریخی مجزا و در فایل جداگانه‌ای مرتب شدند. از قرن ۲ تا ۵ ه.ق ۱۳ کتاب، از قرن ۵ تا ۱۰ ه.ق ۱۷ کتاب و از قرن ۱۰ تا ۱۵ ه.ق ۱۸ کتاب انتخاب شد (به‌طوری‌که در مجموع از قرن ۲ تا ۱۵ ه.ق تعداد ۴۸ کتاب بررسی شدند). پس از بررسی عنوان بیماری‌ها در بدن انسان، بیماری‌های مربوط به سر، مجزا و در جدول‌های

این مقاله در راستای تبیین جایگاه و دامنه متون طب ایرانی برای طبقه‌بندی بیماری‌های مغز و اعصاب و تهیه فهرستی جامع از این طبقه‌بندی و در صورت امکان مقایسه و معادل‌سازی (عربی- انگلیسی) این فهرست با کدهای طبقه‌بندی می‌باشد تا الگویی برای ادامه کار در خصوص بیماری‌های سایر دستگاه‌های بدن و ورود عناوین این بیماری‌ها در طبقه‌بندی بین‌المللی بیماری‌ها و تکمیل مسیر آغازشده برای پژوهشگران آینده گردد تا عناوین بیماری‌های مکتب طب ایرانی نیز مانند طب سنتی بتوانند در ویرایش آتی این طبقه‌بندی مطرح شوند و جایگاه خود را بیابند.

مواد و روش‌ها:

این مطالعه یک پژوهش تاریخی از نوع کیفی تحلیل محتوایی (Content Analysis) به روش مروری کتابخانه‌ای است که به‌منظور بررسی طبقه‌بندی بیماری‌های سر در متون طب سنتی انجام شد. همچنین کلیدواژه‌های «بیماری»، «مرض» «امراض سر»، طبقه‌بندی امراض «طبقه‌بندی بیماری‌ها»، طب ایرانی «در نرم‌افزار جامع طب و پایگاه‌های اطلاعاتی مانند، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، نورمگز (Noormags) و گوگل اسکالر (Google Scholar)» به زبان فارسی و انگلیسی جست‌وجو گردید. از میان ۴۵۰ منابع طب ایرانی در دسترس (کتاب، رساله و متون خطی و الکترونیکی) که اطلاعاتی پیرامون بیماری‌ها یا دارو و درمان داشتند، بیش از ۵۰ کتاب معالجاتی موجود که عناوین بیماری‌های مربوط به اندام سر در فهرست یا متن آنها شرح داده شده بود یا دارای تعاریف بیماری بودند، انتخاب شدند و براساس چکلیستی شامل نام کتاب، نوع کتاب، نویسنده، قرن نگارش، نام و تعریف و اسباب و علل بیماری، در جامعه پژوهش و تحقیق قرار گرفتند. فهرست‌ها و متون مربوط به دوره‌های زمانی مشخص، ترجیحاً به زبان اصلی می‌باشند. در صورت عدم دسترسی، به متن بازنویسی‌شده رجوع شده است. با توجه به نوع مطالعه (مروری و تاریخی) از روش نمونه‌گیری متون در دسترس (اعم از خطی، چاپی و الکترونیک) استفاده شده است. با توجه به اهمیت کاربرد آموزشی و درمانی و محدوده زمانی

هر کتاب وجود داشت در انتهای جدول اصلی در ستون بیماری‌ها، به همان روش ثبت شد تا معلوم شود که بیماری فوق در چه کتب دیگری نیز آمده است.

سه دوره زمانی ثبت گردید. در این مقاله نمونه بیماری‌های مغز و اعصاب در دوره زمانی اول (جدول ۱)، دوره زمانی دوم (جدول ۲) و دوره زمانی سوم (جدول ۳) ارائه شده است. چنانچه عنوان بیماری جدیدی در فهرست بیماری‌های سر از

جدول ۱. نمونه بیماری‌های مغز و اعصاب در دوره زمانی اول

ردیف	عنوان بیماری	تعریف مختصر بیماری	منابع: قرن ۲ تا ۵ ه.ق
۱	سکته و گونه‌های آن	یک‌باره و ناگهانی است و از انباشتگی خلط سرد و سنگین و لیزابه‌ای در بطون مغزی است.	الحاوی، منصور، تقاسیم، تنویر، هدایه، میسری، کناش، کامل، تصریف
۲	فالج	ازکارافتادن اندام	الحاوی، منصور، تقاسیم، تنویر، هدایه، کناش، کامل، تصریف
۳	کرختی / خدر	سردشدن اندام و دشواری حس و جنبش در اندام سردشده	الحاوی، منصور، تقاسیم، تنویر، هدایه، کامل، تصریف، کناش

جدول ۲. نمونه بیماری‌های مغز و اعصاب در دوره زمانی دوم

ردیف	عنوان بیماری	تعریف بیماری	منابع: قرن ۵ تا ۱۰ ه.ق
سبب انواع سرددها، سوءمزاج یا تفرق اتصال یا هر دو با هم است که ایجاد ورم در سر می‌کنند (سرددهای ورمی)			
۱	الصداع	سردرد	قانون، اغراض، موجز، غیائی، مغنی، قانونچه، مستحضر، نفانس، کفایه، تجارب، یوسفی
۲	الصداع الکائن من سوءالمزاج	سرددهای پدیدآمده از سوءمزاج	قانون، مفتاح، اغراض، مغنی، نفانس، کفایه، تجارب، یوسفی
۳	الصداع بسبب تفرق الاتصال	سرددهای پدیدآمده از تفرق اتصال سر	قانون، خنی

جدول ۳. نمونه بیماری‌های مغز و اعصاب در دوره زمانی سوم

اوجاع رأس			
ردیف	عنوان بیماری	تعریف بیماری	منابع: قرن ۱۰ تا ۱۵ ه.ق
۱	صداع	سردرد	اکسیر، ثلاث، بغیه، جامع انطاکی، نزهه، غایه، اکبری، میزان، خلاصه، جوامع، فصول، طفیه، دقائق، مخازن، خزائن، رموز
۲	صداع حار ساذج	سردردی که از عوامل خارج سر باشد.	اکسیر، بغیه، غایه، اکبری، میزان، جوامع، طفیه، رموز
۳	صداع حار ساذج دموی	سردرد از ماده دم	اکسیر، بغیه، غایه، اکبری، طفیه، مخازن، خزائن، رموز

تفکیک شماره‌های قراردادی و نام اختصاری کتب در جدول ۴ آمده است.

با توجه به اهمیت کاربرد آموزشی و درمانی و محدوده زمانی متون مربوطه و نیز هدف پژوهش و یافتن عناوین بیماری‌های مربوط به سر، کتب مورد بررسی به ۴۸ کتاب تقلیل یافت که به

جدول ۴. اسامی کتاب‌ها به همراه شماره قراردادی و عناوین اختصاری در سه دوره زمانی

دوره زمانی اول					
شماره قراردادی	نام اختصاری	نام کامل کتاب	شماره قراردادی	نام اختصاری	نام کامل کتاب
۱	فردوس	فردوس الحکمه / ربن طبری	۸	فقرا	طب الفقرا و المساکین / ابن جزار قیروانی
۲	برعه	برء الساعه / رازی	۹	ه.ا.یه	ه.ا.یه المتعلمین فی الطب / اخوینی بخاری
۳	تقاسیم	تقاسیم العلل / رازی	۱۰	میسری	دانشنامه در طب / میسری
۴	ملوکی	طب الملوکی / رازی	۱۱	کناش	کناش فی الطب / یعقوب کشکری
۵	منصوری	المنصوری فی الطب / رازی	۱۲	کامل	کامل الصناعه الطیبیه / علی بن عباس اهوازی
۶	حاوی	الحاوی فی الطب / رازی	۱۳	تصریف	التصریف لمن عجز عن التألیف / زهراوی
۷	تنویر	التنویر (حدود الامراض) / ابو منصور حسن بن نوح قمری بخاری			

ادامه جدول ۴. اسامی کتاب‌ها به همراه شماره قراردادی و عناوین اختصاری در سه دوره زمانی

دوره زمانی دوم					
شماره قراردادی	نام اختصاری	نام کامل کتاب	شماره قراردادی	نام اختصاری	نام کامل کتاب
۱۴	قانون	القانون فی الطب / بوعلی سینا	۲۳	غیائی	طب غیائی
۱۵	مفتاح	مفتاح الطب / ابوالفرج بن هندو	۲۴	قانونچه	قانونچه فی الطب / محمود بن محمد چغمینی
۱۶	معنی	المعنی / ابن نفیس	۲۵	مستحضر	مستحضر الطیب و مستبشر اللیبیب / محمود بن محمد چغمینی
۱۷	بستان	بستان الاطباء و روضه الالباء / ابن مطران	۲۶	نفائس الفنون	نفائس الفنون فی عرائس العیون / شمس الدین محمد بن محمود آملی
۱۸	ذخیره	ذخیره خوارزمشاهی / سید اسماعیل جرجانی	۲۷	شرح الاسباب	شرح الاسباب و العلامات / نفیس بن عوض کرمانی
۱۹	اغراض	الاغراض الطیبیه / سید اسماعیل جرجانی	۲۸	کفایه	کفایه منصوری / منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس شیرازی
۲۰	خفی	خفی علایی / سید اسماعیل جرجانی	۲۹	تجارب	خلاصه التجارب / بهاء الدوله رازی
۲۱	یادگار	یادگار / سید اسماعیل جرجانی	۳۰	یوسفی	طب یوسفی (جامع الفوائد) / یوسفی هروی
۲۲	موجز	الموجز فی الطب / ابن نفیس			

ادامه جدول ۴. اسامی کتاب‌ها به همراه شماره قراردادی و عناوین اختصاری در سه دوره زمانی

دوره زمانی سوم					
شماره قراردادی	نام اختصاری	نام کامل کتاب	شماره قراردادی	نام اختصاری	نام کامل کتاب
۳۱	ثلاث	ثلاث رسائل طبیه / داود انطاکی	۴۰	خلاصه	خلاصه الحکمه / عقیلی خراسانی
۳۲	بغیه	بغیه المحتاج / داود انطاکی	۴۱	الجوامع	مجمع الجوامع (معالجات عقیلی) / عقیلی خراسانی
۳۳	الجامع	الجامع انطاکی / داود انطاکی	۴۲	فصول	فصول الأعراض (شرح حدود الأمراض حکیم ارزانی) / سید ابوالقاسم قدرت‌الله قادری
۳۴	تذکره	تذکره انطاکی / داود انطاکی	۴۳	طفیه	فوائد الطفیه / لطیف قزوینی
۳۵	نزهه	نزهه الادهان / داود انطاکی	۴۴	دقائق	دقائق العلاج / محمد کریم کرمانی
۳۶	غایه	غایه الإقتان فی تدبیر بدن الإنسان / صالح بن نصرالله بن سلوم حلبی	۴۵	مخازن	مخازن التعلیم / علی خان، محمد صادق
۳۷	مفرح	مفرح القلوب / اکبرین محمد شاه ارزانی	۴۶	اکسیر	اکسیر اعظم / حکیم اعظم خان
۳۸	اکبری	طب اکبری / اکبرین محمد شاه ارزانی	۴۷	خزائن	خزائن الملوک / شمس‌الدین، احمد
۳۹	میزان	میزان الطب / اکبرین محمد شاه ارزانی	۴۸	رموز	رموز اعظم / حکیم اعظم خان

شد و براساس این اصطلاحات معادل‌سازی شده از کتاب ICD-10 (ویرایش ۲۰۱۹) کدها استخراج گردید (جدول ۵).

سپس اصطلاحات به‌کاررفته در متون طب ایرانی با اصطلاحات انگلیسی بیماری‌ها، علائم و نشانه‌ها (طب نوین) با توجه به کتب قاموس القانون و بیشتر از کتاب اکسیر معادل‌سازی انجام

جدول ۵. فهرست عناوین و تعداد بیماری‌های مغز و اعصاب با معادل آنها در سرفصل‌های ICD-10

فصل	بلوک‌ها	عناوین	معادل فارسی
I	A00-B99	Certain infectious and parasitic diseases	بیماری‌های عفونی و انگلی
III	D50-D89	Diseases of the blood and blood-forming organs and certain disorders involving the immune mechanism	بیماری‌های خون و اندام‌های خونی و اختلالات خاص مکانیسم ایمنی بدن
V	F00-F99	Mental and behavioral disorders	اختلالات روانی و رفتاری
VI	G00-G99	Diseases of the nervous system	بیماری‌های سیستم عصبی
IX	I00-I99	Diseases of the circulatory system	بیماری‌های سیستم گردش خون
XI	K00-K93	Diseases of the digestive system	بیماری‌های دستگاه گوارش
XVII	Q00-Q99	Congenital malformations, deformations and chromosomal abnormalities	ناهنجاری‌های مادرزادی، تغییر شکل‌ها و ناهنجاری‌های کروموزومی
XVIII	R00-R99	Symptoms, signs and abnormal clinical and laboratory findings, not elsewhere classified	نشانه‌ها، علائم و یافته‌های کلینیکی و آزمایشگاهی غیرطبیعی که در جای دیگر طبقه‌بندی نشده است.
XIX	S00-T98	Injury, poisoning and certain other consequences of external causes	آسیب، مسمومیت و سایر پیامدهای علل خارجی

تطابق اصطلاحات انگلیسی بیماری‌های سر در متون طب سنتی
با بلوک‌های طبقه‌بندی ICD-10 انجام گرفت که در

جدول ۶. تطابق انواع بیماری‌های سر در منابع طب ایرانی با بلوک‌های ICD-10 به‌طور کلی

ردیف	طبقات بیماری	انواع بیماری	بلوک‌های ICD-10	فصول ICD-10
۱	اوجاع رأس	صداع؛ صداع العتیق؛ الصداع الکائن من سوء المزاج؛ الصداع بسبب تفرق الاتصال؛ الصداع الکائن عن الأورام؛ الصداع الکائن بالمشاركه؛	D60-D64 Aplastic and other anemias D70-D77 Other diseases of blood and blood-forming organs	3
		الصداع الکائن فی التشنج و الکزاز، التمدد، ریاح الأفرسه و أوجاع المفاصل؛ صداع الحار بغير ماده (مثل الاحتراق فی الشمس و غیره)؛ صداع حار ساذج؛ صداع الحار بماده صفراوی أودموی؛ صداع بارد بغير ماده أو بماده بلغم أو سوداویه؛ للصداع البارد؛ الصداع المزمن؛ الصداع الیابس؛	F40-F48 Neurotic, stress-related and somatoform disorders	5
		الصداع الورمی؛ صداع السده؛ الصداع الکائن من ریاح و أبخره محتقنه فی الرأس لیست من خارج؛ صداع الحادث من ریح نفذت إلی داخل الرأس من خارج؛ صداع الحادث من أبخره ردیئه أصابت الرأس من خارج؛ صداع الحادث من الروائح لطیبه (شمی)؛ صداع الحادث من لروائح الممتنه (شمی)؛ صداع الحادث من الخمار؛ صداع الحادث من الجماع؛ صداع الکائن عن ضربه و سقطه و تدبیر من یعرض له زعزعه الدماغ و الشجه؛ صداع الکائن عن ضعف الرأس؛ صداع الکائن من قوه حس الرأس؛ صداع البحرانی؛ صداع الذی یدعی انه یكون بسبب الدود؛ صداع الذی یهتج بعقب النوم و التعاس؛ ثقل الرأس؛ بیضه؛ شقیقه؛ بشیذک؛ صداع از بادهای تند؛ صداع ضربانی؛ عصابه؛ حس.	G40-G47 Episodic and paroxysmal disorders G50-G59 Nerve, nerve root and plexus disorders	6
			K20-K31 Diseases of esophagus, stomach and duodenum K90-K93 Other diseases of the digestive system	11
			R20-R23 Symptoms and signs involving the skin and subcutaneous tissue R25-R29 Symptoms and signs involving the nervous and musculoskeletal systems R50-R69 General symptoms and signs	18
۲	اورام و تفرق اتصال	قرانیطس و هو السرسام الحار؛ برسام؛ الفلغمونی العارض لنفس جوهر الدماغ؛ الحمره فی دماغ و القویاء (اوپریون)؛ صباری؛ لیثرغس و هو السرسام البارد و ترجمته النسیان؛ الماء داخل القحف؛ الأورام الخارجة من القحف و الماء خارج القحف من الرأس و عطاس صبیان؛ عطاس؛ اجتماع الماء فی الرأس؛ تکان خوردن مغز از ضرب دیدگی؛ بزرگی بیش از حد سر (ماکروسفالی)؛ الشججه و قطع جلد الرأس و ما یجری مجراه؛ سبات سهری.	A30-A49 Other bacterial diseases	1
			F30-F39 Mood [affective] disorders F40-F48 Neurotic, stress-related and somatoform disorders	5
			G00-G09 Inflammatory diseases of the central nervous system	6
			Q65-Q79 Congenital malformations and deformations of the musculoskeletal system	17
			R00-R09 Symptoms and signs involving the circulatory and respiratory systems	18
			S00-S09 Injuries to the head	19

ادامه جدول ۶. تطابق انواع بیماری‌های سر در منابع طب ایرانی با بلوک‌های ICD-10 به‌طور کلی

ردیف	طبقات بیماری	انواع بیماری	بلوک‌های ICD-10	فصول ICD-10
۳	آسیب افعال حسی و سیاسی	سبات؛ سهر - (یقظه)؛ سهر سباتی؛ قادس (خواب آلودگی)؛ نسیان؛ اختلاط ذهن و هذیان؛ رعونت و حمق؛ فساد التخیل خیال (توهم و پندار)؛ (فساد فکر)؛ فساد ذکر؛ مالیخولیا؛ وسواس مراقی؛ جنون؛ قطرب (دیوانگی‌ها - جنون)؛ مانیا، بهت و داء‌الکلب؛ عشق.	F00-F09 Organic, including symptomatic, mental disorders F20-F29 Schizophrenia, schizotypal and delusional disorders F30-F39 Mood [affective] disorders F40-F48 Neurotic, stress-related and somatoform disorders	5
			G40-G47 Episodic and paroxysmal disorders	6
			R40-R46 Symptoms and signs involving cognition, perception, emotional state and behavior R50-R69 General symptoms and signs	18
۴	ضرر قوی در افعال حرکتی - ارادی	سدر؛ دوار؛ فیخدج (لوی بیخدق)؛ کابوس (ضاغوط و خائق)؛ هراس از خواب (فزع در خواب)؛ صرع؛ ام الصببان (صرع اطفال)؛ سکنه؛ جمود (قاطونخاس) زلزددگی، خیرگی (شخصوس).	F40-F48 Neurotic, stress-related and somatoform disorders F50-F59 Behavioral syndromes associated with physiological disturbances and physical factors	5
			G40-G47 Episodic and paroxysmal disorders	6
			I60-I69 Cerebrovascular diseases	9
			R40-R46 Symptoms and signs involving cognition, perception, emotional state and behavior R50-R69 General symptoms and signs	18
۵	امراض عصب	استرخا؛ فالج؛ لقوه؛ تشنج؛ انخلاع فك دررفتگی آرواره؛ کزاز (ریحک)؛ تمدد؛ رعشه؛ ارتعاش؛ خدر؛ اختلاج.	G20-G26 Extrapyramidal and movement disorders G50-G59 Nerve, nerve root and plexus disorders G80-G83 Cerebral palsy and other paralytic syndromes	6
			I30-I52 Other forms of heart disease	9
			R25-R29 Symptoms and signs involving the nervous and musculoskeletal systems	18
			S00-S09 Injuries to the head	19

جدول ۷. تطابق انواع بیماری‌های سر در منابع طب ایرانی با بلوک‌های ICD-10 به تفکیک هر بیماری

ردیف	اسم بیماری	انگلیسی	ICD-10	تعریف
(R51) Headache, اوجاع رأس				
۱	صداع	Headache	R51	سر درد (سر درد به سبب انباشتگی تن یا مشارکت معده و...)
۲	صداع العتیق	Old Headache	F45.4	سر درد گرم یا سرد دیرپا/سر درد کهنه
۳	الصداع الکائن من سوء المزاج	Dystemperament Headache	D75	سر درد ناشی از بدخلقی
۴	الصداع بسبب تفرق الاتصال	Contiguity Headache	R51	سر درد به وجود آمده از تفرق اتصال
۵	الصداع الکائن عن الأورام	Swelling Headache	R22	سر درد به وجود آمده از اورام
۶	الصداع الکائن بالمشاركة،	Sympathetic Headache; Reflex Headache	R51	سر درد به وجود آمده از مشارکت رحم و کلیه
۷	الصداع الکائن فی التشنج و الكزاز و التمدد و رياح الأفرسة و أوجاع لمفاصل	Convulsion Headache, Spasm	R56, R25	سر درد به وجود آمده از تشنج و کزاز و تمدد و ریاح افرسه و درد مفاصل (صداع اعیایی)
۸	صداع الحار بغير مادة مثل الاحتراق فی الشمس و غیره/ صداع حار ساذج	Hot Headache from Intense sunlight (Simple Hot Headache)	R51, T67	سر درد گرم بدون ماده مثل گرمی حمام یا تابش خورشید/ سر دردی که عامل آن خارج از سر باشد.
۹	صداع الحار بماده صفراوی أو دموی	Hot or Hyperemic Headache	R51, I99, K3	سر درد گرم از ماده صفراوی یا دموی
۱۰	صداع بارد بغير مادة أو بمادة بلغم أو سوداویه	Cold with or without Phlegm or Black bile Headache and Simple Cold Headache	R51, T69	سر درد سرد بدون ماده یا از ماده بلغم و سودا
۱۱	الصداع البارد	Cold Headache	R51	سر درد سرد
۱۲	الصداع المزمن	Chronic Headache	R51	سر درد مزمن
۱۳	الصداع الجابس	Dry Headache	R51	سر درد ناشی از خشکی تن
۱۴	الصداع الورمی	Swelling Headache	R22	سر درد ورمی
۱۵	صداع السدة	Embolic Headache	R51, I66	سر درد از سده
۱۶	الصداع الکائن من رياح و أبخرة محتقنة فی الرأس لیست من خارج	Endogenous Steams or Gaseous Headache	R51	سر درد پدید آمده از بادها و بخارهای محتقن که از خارج به سر رسیدند.
۱۷	صداع الحاد من ریح نفذت إلی داخل الرأس من خارج	Headache from Exogenous Gaseous	R51	سر درد به وجود آمده از بادهای داخل سر
۱۸	صداع الحاد من أبخرة رديته أصابت الرأس من خارج	Headache from Exogenous Bad Steams	R51, K92	سر درد پدید آمده از بخارهای ردی که از خارج به سر وارد شوند (درد ناحیه ابرو)
۱۹	صداع الحاد من الروائح الطيبة (شمی)	Headache from pleasant odors (Olfactory Headache)	G44	سر درد ناشی از بوی خوش (بویایی)
۲۰	صداع الحاد من الروائح الممتنه (شمی)	Headache from Malodor (Olfactory Headache)	G44	سر درد پدید آمده از بوی‌های بد
۲۱	صداع الحاد من الخمار	Alcoholic Headache	G44	سر درد پدید آمده از خماری
۲۲	صداع الحاد من الجماع	Coitus Headache	R51	سر درد پدید آمده از جماع
۲۳	صداع الکائن عن ضربه و سقطه و تدبیر من يعرض له زعره الدماغ و الشجبه	Traumatic Headache	G44	سر درد به وجود آمده از ضربه یا افتادن که موجب ترعزع سر شود (ترعزع رأس)
۲۴	صداع الکائن عن ضعف الرأس	Headache from weakness of the brain; Cerebral anemia	R51, D64	سر درد به وجود آمده از ضعف سر
۲۵	صداع الکائن من قوة حس الرأس	Headache from the power of the brain senses	R51	سر درد به وجود آمده از قوه حس سر

ادامه جدول ۷. تطابق انواع بیماری‌های سر در منابع طب ایرانی با بلوک‌های ICD-10 به تفکیک هر بیماری

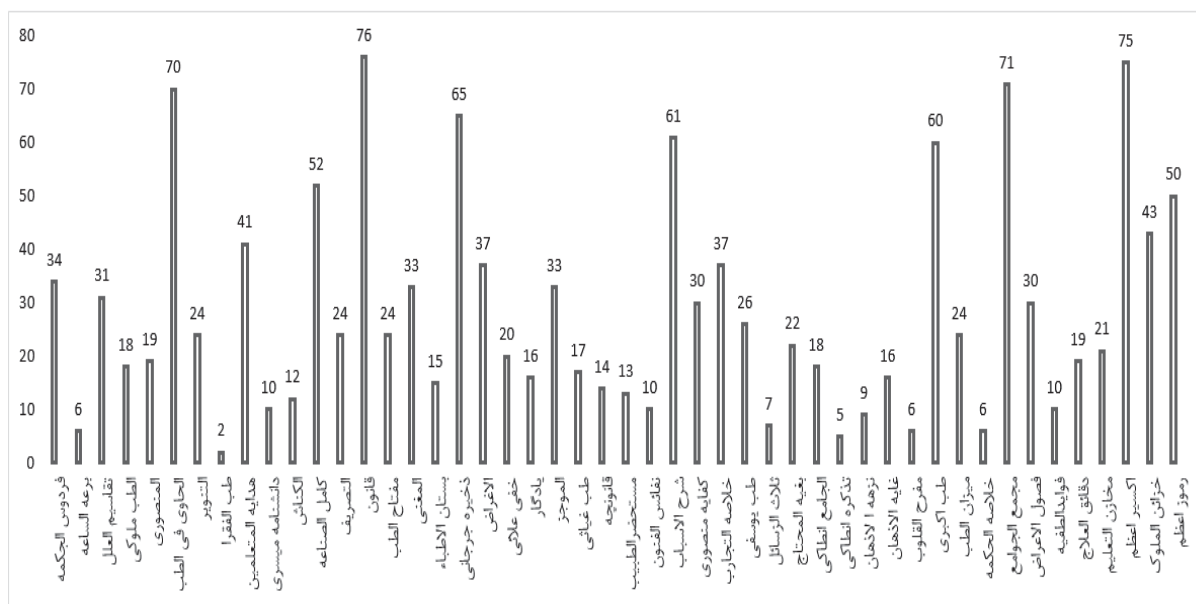
۲۶	صداع الکائن عرضاً للحمیات و الأمراض الحاده	R51	Symptomatic Headache from fevers and acute diseases	سردرد به‌وجودآمده از عارضه تب‌ها و بیماری‌های سخت
۲۷	صداع البحرانی	R51	Crisis Headaches	سردرد بحرانی
۲۸	صداع آذی بدعی انه یكون بسبب الدود	R51, G32	Worms Headache	سردردی که گفته می‌شود به‌سبب کرم است.
۲۹	صداع الذی یهیج بعقب النوم و النعاس	G44, R53	Post sleep Headache	سردرد بعد از خواب و خواب‌آلودگی
۳۰	ثقل الرأس	R22	Heavy head feeling	سنگینی در سر
۳۱	بیضه	G44	Helmet Headache; Organic Headache	سردرد مزمن و ماندگار از بخارات حاصل از اختلاط منفصل مصعود به سر
۳۲	شقیقه	G43, R56	Migraine; Hemi Cranial Headache; Cluster Headaches	(در یکی از دو طرف ماهیچه گیجگاه است)
۳۳	بشیدک	R53, R51	Lethargy Headache	سردرد بی‌حالی
۳۴	صداع از ضعفی معده	R51, K31	Headache from weakness of stomach	سردرد ناشی از ضعف معده
۳۵	صداع از بادهای تند	G44	Headache from Exogenous Strong wind	سردرد بادهای تند
۳۶	صداع ضربانی	R51,	Pulsatile Headache	سردرد ضربانی
۳۷	عصابه	R51, G50	Tic douloureux Headache	درد حاجبین یا یکی از آنها (موضعی که عصابه می‌بندند)
۳۸	حس	F45	Sense; Sensation	احساس خارش مغز بدون صداع و الم
اورام و تفرق اتصال (بوعلی) آماس و تفرق اتصال غشاء و گوهر مغز (جرجانی) Encephalitis (g04)				
۳۹	قرانطس و هو السرسام الحار (دموی)	G04 G03	Phlebitis	اورم حجاب رقیق و غلیظ دماغ منهای جرم آن از ماده گرم
۴۰	برسام	J98, R07, R09	Diaphragmatitis; Pleurodynia; Pleurisy	ورم پرده سینه
۴۱	القلغمونی العارض لفسس جوهر الدماغ	A46	Erysipelas phlegmonous	ورم در نفس جوهر مغز
۴۲	الحمرة فی دماغ و القوباء (اوپریون)	A46	Erysipelas of the brain (Tinea tonsurans)	آماس گرم در مغز (کامل ج ۳، ص ۱۰۶) سردرد حاصل از باد دموی در مغز
۴۳	صباری	F30, G04	Mania phrenitis	از اقسام جنون (نوعی سرسام گرم صفرایی)
۴۴	لیثرغس و هو السرسام البارد و ترجمته النسیان	G03	Cold meningitis	صداع ورمی بارد
۴۵	الماء داخل القحف	G91	Internal hydrocephalus	(ورم سر یا امتلای داخل استخوان قحف سر) (تری در داخل یا خارج قحف)
۴۶	الأورام الخارجة من القحف و الماء خارج القحف من الرأس و عطاس صبیان	G91	External hydrocephalus	ورم رطوبی در میان کاسه سر و پوست یا میانه هر دو پرده بیرونی سر که ایجاد عطسه زیاد در اطفال نماید. /قانون
۴۷	عطاس (عطاش)	R06.7	Sneezing	ورم گرم خفیف در اطفال همرا با تشنگی زیاد
۴۸	اجتماع الماء فی الراس	G91	Hydrocephalus	ورم رطوبی در سر
۴۹	تکان خوردن مغز از ضرب‌دیدگی	S09	Head trauma	شاید همان تزعزع سر باشد.
۵۰	بزرگی بیش از حد سر (ماکروسفالی)	Q75	Craniosynostosis	به دلیلی اجتماع باد فشرده از نموری در سر
۵۱	الشجعة و قطع جلد الرأس و ما یجری مجراه	S02	Skull fracture	شکست و بریدگی در استخوان یا گوشت سر (رازی)؛ بازشدن درزهای سر که پیامد سردرد در کودکان است (بوعلی).
۵۲	سبات سهری	F47	Disorders of initiating and maintaining sleep [insomnias]	چیرگی خشکی در بیماران وسواسی است. (خواب همراه با بیداری) (قوما) - ورم مرکب از صفرا و بلغم که بلغم در آن غلبه دارد.

ادامه جدول ۷. تطابق انواع بیماری‌های سر در منابع طب ایرانی با بلوک‌های CD-10 به تفکیک هر بیماری

آسیب افعال حسی و سیاسی (بوعلی) آسیب عملکرد حسی و سیاسی به سبب تجمع خلط بد یا بخار آن در مغز (جرجانی) Cranial nerve disorder (G52) and Injury (S04)			
۵۳	سبات	R40	Stupor; Coma (خواب بیمارگونه)/ خواب مفرط طولی با دشواری در بیدار شدن
۵۴	سهر (یقظه)	G47 یا F51	با به هم ریختگی خرد (بیداری مفرط و بیمارگونه)
۵۵	سهر سباتی	R53	Agrypnocoma (بیداری خواب‌آلود یا زمان بیداری طولی است)، ناشی از ورم مرکب از صفرا و بلغم که صفرا در آن غلبه دارد یا سوء مزاج بارد رطب و بلغم یا غلبه صفرا.
۵۶	قادس (خواب‌آلودگی)	F47	Disorders of initiating and maintaining sleep [Insomnias] شاید همان سبات سهری باشد.
۵۷	نسیان	R41	Loss of memory, (Amnesia) خستگی ذهن و فراموشی چیزها/ فساد فعل قوت حافظه (یا ذکر)- فراموشی
۵۸	اختلاط ذهن و هذیان	F44	Mental confusion یکی از سبب‌های حدوث آنها تأثیر «نیروی حرارت تب‌های حاد است (یعنی) به سبب ضعیفی سر و تصاعد بخارات تب به آن است»
۵۹	رعونت و حمو	F03	Dementia and a cerebral affection occurring in middle cerebral ventricle آفت در بطن اوسط، کاهش یا ازکارافتادن کنش فکری مغز همراه با استبداد رأی/ اعمال کودکانه افراد بزرگسال و ضعف فکر در تدبیر منزل
۶۰	فساد التخیل خیال (توهم و پندار)	F44	Conversion, Imagination corruption عدم تشخیص درست از اشیای اطراف/ تباهی پندار، منشأ آن جلوی مغز است.
۶۱	فساد فکر	F42.2	Mixed obsessional thoughts and acts اندیشه ناهنجار
۶۲	فساد ذکر، بطلان حواس	R44	Loss of the senses, Corruption memory آفت قسمت عقب مغز با فراموشکاری و ضعف حافظه توأم است.
۶۳	مالیخولیا	F32	Melancholia; Melancholy فکر و پندار از مجرای طبیعی بیرون می‌رود و به تباهی و ترس می‌گراید. سه قسم است، احتراق خون در سر، احتراق خون در تمام بدن و آفت در طحال و رگ ماساریقاست. آفات افعال فکریه به سبب ماده سوداوی. انواع دموی، بلغمی و صفراوی دارد.
۶۴	وسواس مراقی	F45	Hypochondria نوعی مالیخولیا، سوختن خلط همراه با ناهنجاری معده
۶۵	جنون	F99	Mania; Insanity برهم‌ریختگی خرد به صورت پیوسته/ دیوانگی است و چهار نوع دارد (مانیا، داءالکلب، صبارا و قطرب)
۶۶	قطرب (دیوانگی‌ها- جنون)	F22	Lycanthropy is a rare psychiatric condition in which the patient believes in being transformed into an animal نوعی مالیخولیا، بیمار از زندگان گریزان و پیوسته نآرام است.
۶۷	مانیا و (بهت) (۱۴) و داءالکلب	F30	Mania; Insanity; Rabies شیدایی؛ جنون، هاری
۶۸	عشق	F32 یا F42	Love; Ardent love پیمای از سوی نفس در بیمار وسواسی درباره کسی که او را زیاد دوست دارد و پیوسته به او می‌اندیشد و غرق خیالات است.

ادامه جدول ۷. تطابق انواع بیماری‌های سر در منابع طب ایرانی با بلوک‌های ICD-10 به تفکیک هر بیماری

ضرر قوی در افعال حرکت (بوعلی) تجمع خلط و بلغم غلیظ زائد در مجاری و تجاویف مغز (جرجانی) Motor neuron disease (G12) and Autonomic nervous system disorder (G90)			
۶۹	سدر	R55	Syncope; Giddiness; Dizziness;
۷۰	دوار	R42	Vertigo
۷۱	فیخدج (لوی بیخندق)	R06	Yawning-gripes
۷۲	کابوس (ضاغوط و خانق ۱۱)	F51	Nightmare
۷۳	هراس از خواب (فرع در خواب)	R56	Infantile convulsion; Infantile epilepsy
۷۴	صرع	G40	Epilepsy
۷۵	ام الصبیان (صرع اطفال)	R56	Infantile convulsion; Infantile epilepsy
۷۶	سکته	I64	Apoplexy
۷۷	جمود (فاطوخاس) زلزددگی، خیرگی (شخوص)	F44	Catalepsy; Eyes remaining open
امراض عصب (بیماری‌های سیستم عصبی) Nervous system diseases G98			
۷۸	استرخا	G83	Relaxation of the anatomy of the nerves
۷۹	فالج	G81	Hemiplegia, Paraplegia
۸۰	لقوه	G51	Unilateral facial paralysis (Facial Palsy)
۸۱	تشنج	R25, R56	Spasm (Convulsion)
۸۲	انخلاع فك، دررفتگی آرواره	S03	Laxation, Dislocation Maxilla
۸۳	کزاز (ریحک)	A35	Tetanus
۸۴	تمدد	R45	Tension; Distension; Spasm; Dilation
۸۵	رعشه	R25; G25	Tremor; Trembling; Chorea
۸۶	ارتعاش	R25	Tremor; Trembling
۸۷	خدر	R20	Insensibility; Numbness
۸۸	اختلاج	R27	Trembling, Quivering Tremor; Ataxia

نمودار ۱. توزیع عناوین بیماری‌های سر در متون طب ایرانی قرون ۲ تا ۱۵ ه.ق (۴۸ کتاب)

بحث:

ه.ق) کتاب «الحاوی» بیشترین عناوین بیماری‌های سر را داشته است. کتاب‌های «کامل الصناعه» و «هدایه المتعلمین» به ترتیب در ردیف‌های بعدی قرار دارند.

جدول اسامی امراض این کتاب نشان می‌دهد که اخوینی همچون اطبای پیشین دوره زمانی اول، مانند رازی و طبری در بحث معالجه بیماری اندام‌ها، ابتدا بیماری‌های موی و پوست سر را بررسی می‌کنند و بعد به بیماری‌های درون سر (مغز)، از صداع تا نزله می‌پردازد.

در بازه زمانی دوم (قرن ۵ تا ۱۰ ه.ق) کتاب «قانون» دارای بیشترین نام‌های بیماری مغز و اعصاب است و کتاب‌های «ذخیره خوارزمشاهی»، «شرح الاسباب» و «خلاصه التجارب» به ترتیب در ردیف‌های بعد قرار دارند.

در بازه زمانی سوم (قرن ۱۰ تا ۱۵ ه.ق) کتاب «اکسیر اعظم» بیشترین عنوان بیماری‌های مغز و اعصاب را دارد و کتاب‌های «مجمع الجوامع»، «طب اکبری» و «خزائن الملوک» در مراتب بعد جای می‌گیرند. در این دوره، تقسیم‌بندی‌های جدید همان تقسیمات کتاب قانون ولی با جزئیات و تفصیل بیشتر در خصوص اسباب بیماری بود.

با توجه به اینکه مطالعه مشابهی یافت نشد فقط به بررسی نتایج پژوهش در بستر زمان و تفاوت کتب دانشمندان طب ایرانی می‌پردازیم. سیر تقسیم‌بندی بیماری‌ها در متون حکمای طب ایرانی با توجه به اسباب پیدایش آنها در سه جنس اصلی که عبارت‌اند از: سوءمزاج، ترکیب و تفرق اتصال خلاصه می‌شوند و سایر بیماری‌های سر، به نوعی از توابع و اعراض این سه جنس هستند و در زیرگروه آنها قرار می‌گیرند. تقسیم بیماری‌ها به اجناس سه‌گانه به این دلیل است که اگر عضو مفرد بیمار گردد، اغلب به سوءمزاج تعبیر می‌شود (در متون طب ایرانی ۱۶ نوع سوءمزاج نام برده شده است)؛ و اگر عضو مرکب (آلی) بیمار شود، زیرمجموعه بیماری‌های ترکیب قرار می‌گیرد (بیماری‌هایی که اندام‌های مرکب دچار می‌شوند ۸ گونه است)؛ تفرق اتصال می‌تواند هم در عضو مفرد ایجاد شود و هم در عضو مرکب.

براساس یافته‌ها در توزیع عناوین بیماری‌های مغز و اعصاب مشاهده می‌شود که در بازه زمانی اول (قرن ۲ تا ۵

بوعلی طبقه‌بندی امراض سر را در دو نوع بیماری‌های رأس و دماغ و بیماری‌های عصب خلاصه کرد. او دردهای سر را از انواع صداع شروع کرد و بیماری‌های موی و پوست سر را از بیماری‌هایی که از آفت‌های مغز و اعصاب سر ایجاد می‌شوند، تفکیک نمود و این بیماری‌ها را در اورام و تفرق اتصال سر جای داد و سایر بیماری‌ها را برحسب ضرری که در افعال حسی و سیّاسی و آفاتی که در افعال و قوای ارادی بدن پدید می‌آوردند، توصیف نمود. جرجانی در کتاب «ذخیره خوارزمشاهی» تلاش داشت تا جایگاه بیماری‌ها را در مغز تعیین کند. قبل از او، ابن‌مطران (قرن ۴) در کتاب «بستان الاطباء» به تقسیم‌بندی بیماری‌های مغز و اعصاب برحسب جای‌گیری نوع بیماری در قسمت‌های مختلف مغز، اشاره کرده است؛ برای مثال بیماری‌ای مانند ورم در جوهر مغز و بیماری وسواس سوداوی در عروق مغزی بروز می‌کنند. بیماری‌هایی مانند سده در بطون مغز ظاهر می‌شوند و فالج و تشنج در مجاری مغز (که جاری‌کننده روح از مغز به عصب هستند) ظهور می‌یابند.

بررسی و مقایسه تعاریف مشترک از عناوین متفاوت بیماری‌های سر و عناوین بیماری‌ها در جدول‌های فوق نشان داد که گاهی برای یک بیماری مشخص، نام‌های متفاوتی وجود داشته است؛ مانند شخص، جمود، اخذه که همگی دارای تعاریف بسیار نزدیک به هم هستند.

به‌نظر می‌رسد ابن‌نفیس (در قرن هفتم) فصل جدیدی در ادامه دیدگاه‌های اهوازی، بوعلی و جرجانی گشود. او سردردها را با توجه به طیف‌های مزاجی در افراد تقسیم کرد.

در دوره زمانی سوم، بهاءالدوله رازی سردردها را با توصیف ذیل به انواع مرضی و عَرَضی تقسیم کرد: «صداع گاهی مرض باشد و گاهی عَرَض». این بیان، اهمیت دیدگاه سبب‌شناسی بهاءالدوله را می‌نمایاند. تعاریف بیماری‌های مغز و اعصاب در متون طب ایرانی نشان می‌دهد اغلب این بیماری‌ها یا در جرم مغز یا در عروق و یا در پرده و غشاهای آن پدید آمده‌اند.

کتاب «مجمع الجوامع» بیماری‌های مغز و اعصاب را با توجه به سوءمزاج، تفرق اتصال، اورام و مشارکت اعضا با مثال‌هایی آورده است که بررسی آنها نتایج زیر را نشان می‌دهد: - سوءمزاج‌هایی که در بیماری‌های سر دخالت دارند عبارت‌اند از: حار، بارد رطب، یابس، رطب مادی مولم، حار یابس مولم، بارد یابس مولم، حار رطب و بارد رطب. - به‌نظر می‌رسد بیماری‌های حار دموی در حجاب مغز و دموی صفراوی در عروق مغز و بیماری‌های بارد رطب بیشتر در اعصاب مغز واقع می‌شوند.

مقاله اول کتاب «مجمع الجوامع»، انواع سوءمزاجی بیماری‌های شقیقه، بیضه، سرسام، سبات و سهر، دوار و سدر، نسیان و مالیخولیا را به‌صورت روشن بیان کرده است.

نتیجه‌گیری:

با توجه به نظم (براساس اصول، مبانی و کلیات طب ایرانی و اسباب و علل بیماری‌ها) و وجود زیرمجموعه‌ای که در ساختار تقسیم‌بندی بیماری‌های سر در متون طب ایرانی وجود دارد می‌توان از آن در بستر داده‌پردازی نظام سلامت و تدوین طبقه‌بندی‌های استاندارد ملی و تسری آن به سایر بیماری‌های دستگاه‌های مختلف بدن استفاده کرد. در گام نخست نیز مقایسه‌ای با فصولی از ICD-10 که معادل بیماری‌های مغز و اعصاب طب سنتی ایرانی می‌باشد به این شرح استخراج شد:

۱. گروه سردردها، ده بلوک از فصول (۳، ۵، ۶، ۱۱ و ۱۸) ICD-10 را شامل می‌شود.
۲. گروه اورام، هفت بلوک از فصول (۱، ۵، ۶، ۱۷، ۱۸ و ۱۹) ICD-10 را شامل می‌شود.
۳. گروه آسیب افعال حسی و سیّاسی، هفت بلوک از فصول (۵، ۶ و ۱۸) ICD-10 را شامل می‌شود.
۴. گروه ضرر قوی در افعال حرکتی، شش بلوک از فصول (۵، ۶، ۹ و ۱۸) ICD-10 را شامل می‌شود.
۵. گروه امراض عصب، شش بلوک از فصول (۶، ۹، ۱۸ و ۱۹) ICD-10 را شامل می‌شود.

با توجه به تفاوت مبانی طب ایرانی (طب ارکانی، مزاجی و

در نهایت، پیشنهاد می‌شود در صورت فراهم شدن امکانات و بستر مناسب، کار پژوهش حاضر با جزئیات دقیق‌تر و در خصوص همهٔ امراض و بیماری‌های کل بدن انسان صورت پذیرد.

تشکر و قدردانی:

این مقاله قسمتی از نتایج استخراج شده از پایان‌نامه تخصصی مقطع کارشناسی ارشد تاریخ علوم پزشکی با کد اخلاق IR.MAZUMS.REC.1397.3238 است. نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از داوران محترم برای داوری قابل‌ستایش در هنگام تصویب پروپوزال، اعضای محترم هیئت‌علمی دانشکدهٔ پیراپزشکی ساری برای بررسی دقیق و موشکافانه در بحث‌های تخصصی در تحصیلات تکمیلی و شورای پژوهشی، داوران محترم مقاله و کلیهٔ کارکنان دفتر مجلهٔ طب سنتی اسلام و ایران فرهنگستان علوم پزشکی ایران تشکر و قدردانی نمایند.

اخلاطی) با طب نوین، ترجمهٔ نتایج حاصل از پژوهش‌هایی که در بستر کتاب‌های طب ایرانی انجام می‌شوند به زبان قابل‌فهم طب رایج جهت کاربرد همکاران بسیار دشوار خواهد بود.

از طرفی منابع مورد استفاده که شامل کتب خطی و چاپی هستند در طول مدت‌زمانی بالغ بر ۱۳ قرن به دست ما رسیده‌اند؛ لذا بررسی نسخ مختلف هر کتاب در روند تحقیق، لازم به‌نظر می‌رسد، که به‌دلیل عدم دسترسی به نسخ مختلف، این کار میسر نشد و از طرف دیگر، بررسی نسخ مختلف به‌خودی‌خود کاری بسیار زمان‌بر خواهد بود. در کنار موارد فوق، تعداد کم افراد پژوهشگری که با متون طب ایرانی آشنا باشند و توانایی استخراج پرسش‌های پژوهش را از این بستر گسترده داشته باشند یکی از محدودیت‌های عمده می‌باشد.

در این پژوهش علاوه بر محدودیت‌های فوق در سیر انجام مراحل تطبیق و مقایسه، بعضی از بیماری‌ها وجود داشتند که در قالب کلی ICD نبوده، بلکه عام‌تر یا خاص‌تر از قالب‌های موجود در ICD بودند.

References:

1. World Health Organization. WHO traditional medicine strategy: 2014–2023. Geneva: 2013; 2013.
2. Shariat Tarbaqan SH. Medicine and its education in Iran. Tehran: Choogan; 2011. P:43-48. [In Persian].
3. Ministry of Health and Medical Education. Ph.D curriculum in the field of traditional medicine 2008. Iran, Tehran: 2008. [In Persian].
4. Khazaeei Najafabadi MB. Jabir Ibn Hayyan`s classification of sciences. The History of Islamic Culture and Civilization A Quarterly Research Journal. 2012;3(8):73-82.
5. Fadaie GHR. Classification in the digital space (with special references to the tredinnick`s viewpoints). Research on Information Science and Public Libraries (Payam-E-Ketabkhaneh (Library Message)). 2017;23(1):11-30.
6. Maftooni N, Faramarz Gharamaleki A. Approaches of muslim scholars in scientology. Articles and Reviews. 2004;7(32):39-59.
7. Valinejadi A, Horri A, Azadeh F, Shams Ardakani MR, Amirhosseini M, Mohammad Hassanzadeh H. Traditional Iranian concepts mapping in metathesaurus and schematic network of unified medical system language (UMLS). Journal of Health Administration. 2010 Oct 10;13(41):53-62.
8. Avijgan M, Bahrami Taghanaki HR, Ayati MH. Drawing a perspective for global spread of traditional Iranian medicine. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2012 Jun 10;3(1):95-104.
9. Nejatbakhsh F, Siahopshah MB. Manual of traditional Iranian medicine, diagnosis and treatment of diseases. Tehran: Choogan; 2017. [In Persian].
10. Rabban al-Tabari A. *Firdaws al-Hikma fi al-Tibb*. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah; 2002. [In Arabic].
11. World Health Organization. The international statistical classification of diseases and health related problems ICD-10: Tenth revision. Translated by Safdari R, et.al. Tehran: Ministry of Health and Medical Education; 2015.
12. Jurjani SI. *Al-Aghraḍ al-Ṭibbiyah wa al-Mabahith al-Alaiyah*. Ed by Tajbakhsh H. Tehran: University of Tehran; 2005. [In Persian].
13. Al-Akhawyni Bokhari R. *Hidayat al-Muta`allimin fi al-Tibb*. Ed by Matini J. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad; 1992. [In Persian].